

LATIRISME DE POSTGUERRA, 1941-1943

FASANELLA i SELIGRAT, Assumpta
Unitat d'Història de la Medicina. FM.UB.

Resum: Es presenta un comentari sobre l'epidèmia de latirisme que es va produir a Espanya en els anys de la immediata postguerra. Es va atribuir a un consum monòtonon de guixes. Cursava principalment amb simptomatologia neurològica espàstica. El primer avís sembla que es va produir a Catalunya amb el treball d'E, Ley i C. Oliveras de la Riva. Extensió posterior de l'epidèmia. Annex amb algunes notes de publicacions periòdiques (La Vanguardia).

Paraules clau. Postguerra civil España. Catalunya. Latirisme, 1941-43. E, Ley. C. Oliveras de la Riva. C. Jiménez Díaz.

Resumen: Se presenta un comentario sobre la epidemia de latirismo que se produjo en España en los años de la inmediata postguerra. Se atribuyó a un consumo monótonono de almortas. Cursaba principalmente con sintomatologia neurológica espástica. El primer avoiso se produjo en Cataluña con el trabajo de E, Ley y C. Oliveras de la Riva. Extensión posterior de la epidemia. Anexo con algunas notas de publicaciones periódicas (La Vanguardia).

Palabras clave: Postguerra civil España. Cataluña. Latirismo, 1941-43. E, Ley. C. Oliveras de la Riva. C. Jiménez Díaz.

*

1. PRESENTACIÓ DEL TREBALL

El treball tracta sobre el latirisme, una malaltia neurològica causada per la ingesta excessiva i monòtona de guixes. Aquesta lleguminosa que s'utilitzava des de fa temps pel consum animal, va començar a incorporar-se a la dieta de la població espanyola en temps de postguerra. Així, es va produir una epidèmia de latirisme entre els anys 1941 i 1943.

He dividit el treball en 7 apartats. El primer és aquesta mateixa presentació de la tasca. El segon correspon a la introducció, on explico més acuradament de què tracta la malaltia, així com els seus orígens i l'inici de l'epidèmia dels anys quaranta a Espanya. Trobem, en un tercer apartat, la distribució geogràfica de l'epidèmia i podem observar com les zones més afectades van ser Castella i Catalunya. Després d'aquesta presentació del tema, m'he centrat en el latirisme a Catalunya i he intentat explicar detalladament el curs de l'epidèmia al nostre indret, fent alhora una revisió bibliogràfica dels estudis publicats sobre la malaltia durant els primers anys de la postguerra. En un cinquè apartat, m'he documentat sobre els factors epidemiològics que s'han estudiat i s'han relacionat en major

o menor incidència amb el latirisme: edat, sexe, dieta i professió. Al següent apartat, he redactat unes conclusions, on he volgut incloure també un apartat on explico el paper que té, avui en dia, el latirisme al món, perquè malgrat que a Europa ja no existeixen casos d'aquesta malaltia, sí que la trobem molt present en països en vies de desenvolupament.

A més a més, he afegit un petit apunt que tracta sobre la visió de futur, donat que trobem organitzacions que actualment estan treballant per extingir el latirisme en aquelles zones on encara és present i, estic convençuda que, amb esforç, s'aconseguirà. Per últim, he incorporat un annex, on reviso la premsa escrita de la dècada 1936 - 1946 en relació amb el latirisme i la guixa. Resulta estrany que no es publicà res, als diaris, sobre l'epidèmia de latirisme que estava tenint lloc a Espanya; però, en canvi, i deixant constància del pilar fonamental que constituïa la guixa per l'alimentació del poble, sí que trobem notícies periòdicament sobre els preus, l'abastiment i les collites del conreu d'aquesta lleguminosa.

2. INTRODUCCIÓ

El latirisme és una malaltia crònica produïda pel consum excessiu i prolongat en el temps de farina de guixa (*Lathirus sativus*), que cursa amb paràlisi espàstica de les extremitats inferiors. A Espanya, i especialment a Catalunya, va adquirir un caràcter epidèmic durant els primers anys de la postguerra, fet que va donar lloc a una sèrie d'investigacions i descripcions clíniques d'interès tant històric com mèdic.

Es tractava d'una malaltia que, tot i que era coneguda des de temps més antics (el primer brot epidèmic es va enregistrar l'any 1848 a l'Índia), no havia suscitat l'interès de la medicina humana, en estar habitualment circumscrita a l'àmbit veterinari. No obstant, en èpoques de fam i de carència, les "gachas" de farina de guixa es convertien en un recurs alimentari de primer ordre per a la població més desafavorida.

Francisco de Goya (1746 - 1828) va deixar constància del paper que va arribar a tenir la farina de guixa per a la subsistència del poble en temps de guerra i postguerra al seu gravat "*Gracias a las gachas*".

La fam d'una altra postguerra a Espanya, la del segle XX, està associada no només al racionament i a l'estraperlo, sinó també a les "gachas"; plat consumit, com hem comentat, per amplis sectors de la població.

El latirisme era una malaltia curiosa que, contra allò que es podria esperar donada la freqüència amb què s'utilitzaven les guixes pel consum humà en moltes regions d'Espanya, no va aparèixer com un problema de salut pública fins el començament de la dècada dels quaranta. És, doncs, en l'immediata postguerra quan es comencen a veure alguns pacients amb paraparèsies espàstiques als membres inferiors que afectaven, fonamentalment, a homes joves que consumien farina de guixa de forma massiva i monòtona. Els primers casos que es van declarar procedien de zones geogràfiques concretes, tractant-se, en ocasions,

de grups molt reduïts, com col·lectius de treballadors o reclusos de colònies penitenciàries.

Tot i que es van publicar casos aïllats de latirisme durant tota la dècada de 1940, el brot epidèmic es va produir entre 1941 i 1943, anys d'enormes mancances en els quals la producció i el consum de la farina de guixa va augmentar de manera considerable. Es van descriure casos a 25 províncies espanyoles però la major incidència es va presentar a Castella i a Catalunya.

Les primeres comunicacions sobre l'epidèmia de latirisme es van publicar l'any 1941 a les *Actas Españolas de Neurología y Psiquiatría* i a la *Revista Clínica Española*. J. J. López Ibor i M. Peraita, en un primer article, publicat el gener de 1941 i que portava per títol "*Sobre el latirismo*", explicaven el cas d'un jove jornalero de Consuegra (Toledo), que tres setmanes després de sentir-se cansat i tenir rampes i formiguejos a les cames, va presentar de manera sobtada un quadre de paràlisi d'extremitats inferiors que l'obligava a caminar amb croses (1). No es tractava d'un cas esporàdic ja que, com indicaven els autors:

"En el pueblo hay 20 casos, con los mismos síntomas, la enfermedad ha hecho su aparición en el último invierno. Nunca había habido en el pueblo nada semejante. Nuestro paciente ha sido uno de los primeros en enfermar en el pueblo"

No es disposa d'estadístiques oficials sobre el nombre d'afectats ja que, en no ser una malaltia infecciosa, la declaració dels casos no era obligatòria i la mortalitat va ser excepcional. Tot i així, l'any 1950, Rodríguez-Arias assegurava que van ser 750 els casos observats només a Castella i Catalunya (2).

3. LA DISTRIBUCIÓN GEOGRÁFICA DE L'EPIDÈMIA A ESPANYA

Tot i la publicació de casos aïllats de latirisme durant tota la dècada dels quaranta, el brot epidèmic va tenir lloc principalment els anys 1941 i 1942. Els casos van aparèixer, en major o menor nombre, a 25 províncies espanyoles, tenint una major incidència, però, a Castella i Catalunya. El fet que l'epidèmia es declarés en aquests anys es va explicar pel gran augment en la producció i en el consum de la guixa. El conreu de la guixa, que s'havia reduït durant l'estiu de 1940, va ser molt major els anys 1941 i 1942 i, per aquest motiu, la quantitat de guixes que es van consumir en aquests anys va ser molt superior a la de l'any anterior, la qual cosa va coincidir amb la màxima incidència de la malaltia

L'any 1943, Jiménez Díaz et al. van publicar un mapa de distribució geogràfica del latirisme, on es recullen els casos declarats i en seguiment fins a finals de 1943 que es pot sobreposar al mapa de distribució de la producció de guixes (3).

4. L'EPIDÈMIA A CATALUNYA

4.1. El primer avís. La investigació de Ley i Oliveras

El juny de 1941, E. Ley i C. Oliveras, facultatius de l'Institut Neurològic Municipal de Barcelona, van publicar a la Revista Clínica Española l'article (4), on es descriuen els casos de paraplègia espàstica de membres inferiors declarats des de l'any 1939, procedents de diferents indrets de la província de Barcelona (Esparraguera, Olesa, Igualada, Pallejà, Terrassa), confirmant així el caràcter epidèmic de la malaltia.

Consideraven que es tractava de quadres clínics compatibles amb l'anomenat latirisme mediterrani, una paraplègia espàstica relacionada amb el consum de guixes que prenia característiques epidèmiques en èpoques d'escassetat i penúria alimentària. En aquell moment, segons explicaven els autors, es cultivaven a Catalunya 23 espècies del gènere *Lathyrus*, en particular les espècies *sativus* i *cicera*.

Després d'una revisió breu de les epidèmies prèvies conegudes al món, Ley i Oliveras indicaven com a principals antecedents a Espanya els casos esporàdics observats pel professor Bañuelos, procedents de l'alta meseta castellana, i un cas anòmal de pel·lagra, publicat per Beguiristain, que consideraven sospitosos de latirisme.

Finalment, presentaven una sèrie de 19 malalts dels quals aportaven de manera individual i detallada dades epidemiològiques i clíniques, ometent les proves complementàries (anàlisis de sang, d'orina i de líquid cefalorraquidi) per ser totes normals, excepte l'augment de proteïnes i de la viscositat de la sang. Basant-se en les seves observacions, els autors van proposar els següents criteris clínics per a realitzar el diagnòstic de la malaltia:

- Començament brusc sense signes precursors.
- Parestèsies en forma de sensació constrictiva dels bessons, menys accentuades a les cuixes i rares a la regió lumbar.
- Caràcter nocturn de les citades parestèsies.
- Afectació precoç i constant de l' esfínter vesical, amb miccions imperioses involuntàries, i afectació inconstant de l' esfínter rectal.
- Paraparèsia espàstica de caràcter progressiu predominant en el grups extensors i amb contractura dels flexors.
- La marxa s'inicia arrossegant la punta dels peus, més endavant s'instaura la típica deambulació de caràcter digitígrad; amb el taló elevat i recolzant-se sobre la cara plantar dels dits i porció anterior de la planta del peu, cames i cuixes en semiflexió i adducció.
- Tremolor a les extremitats superiors de tipus intencional; de vegades es generalitza a tot el cos però té una marcada preferència per les mans.

- El psiquisme dels malalts està generalment alterat, i mostra en la seva majoria una certa eufòria i indiferència per la seva situació.
- Augment de les proteïnes i de la viscositat del plasma.
- Absència de trastorns sensitius objectius.
- Absència de trastorns tròfics.
- Absència de símptomes neurítics.

Segurs del caràcter epidèmic i amb una clara descripció clínica de la malaltia, els autors comentaven els aspectes que, segons ells, podien donar lloc a confusió i quedaven oberts a futures investigacions: l'agent causant, la patogènia (infecciosa, carencial o tòxica), l'anatomia patològica i les possibilitats terapèutiques sobre les quals s'iniciava un extens debat.

L'article de Ley i Oliveras, doncs, té un doble interès; d'una banda, feia una revisió històrica una actualització bibliogràfica sobre el tema, plantejant, a més a més, algunes hipòtesis etiològiques i fent conèixer les primeres observacions de manera exhaustiva. D'altra banda tingué l'efecte d'alarma epidemiològica, fent-se ressò de la preocupació que estava despertant entre els metges la nova malaltia:

“Presentamos este trabajo con carácter urgente (...) pues dada la gravedad de la dolencia y la extensión de la enfermedad en Cataluña, con el fin de acudir rapidamente a tratar a los numerosos parapléjicos por latirismo que sin un diagnóstico correcto eran asistidos en hospitales o arrastraban su dolencia en los numerosos pueblos afectados.

Al dar hoy publicidad a nuestra primera comunicación en esta autorizada Revista, nos guían dos fines: primero ampliar su divulgación, ayudando a los compañeros que, como tantos otros aquí en Cataluña, se han visto imposibilitados de etiquetar estas raras paraplejias espásticas, fácilmente confundibles con otros procesos, y segundo, rogar la ayuda de los mismos para, con los datos que puedan proporcionar en cuanto a su difusión, evolución, etc., completar el estudio que tenemos en marcha”.

C. Oliveras de la Riva va continuar investigant el desenvolupament de l'epidèmia dedicant la seva tesi doctoral, presentada a Madrid el 1944, al *“Estudio clínico y epidemiológico del latirismo en Cataluña”* (5).

4.2. Estudiant l'epidèmia. la tesi doctoral d'Oliveras de la Riva

Com acabem de comentar, el Dr. Carlos Oliveras de la Riva (1914 - 2007), consultor de neurologia i neuropatòleg de l'Hospital Clínic de Barcelona i president de la Sociedad Española de Neurologia entre els anys 1965 - 1969, va dedicar la seva tesi doctoral a l'estudi del latirisme i, en ella, descrivia els resultats de dues necròpsies, les peces de les quals havien estat cedides pels doctors Rodríguez-Arias, Simarro i Roca Viñals, director, cap de clínica i anatomopatòleg, respectivament, del Institut Neurológico Municipal de Barcelona.

“J.O.O. de 21 años, sin antecedentes patológicos, visitado en abril de 1941. Dos meses antes presentó las siguientes molestias: en febrero de 1941 presentó molestias consistentes en dificultad para la deambulaci3n ... marcha arrastrando la punta de los pies, desgastando la parte anterior del calzado; simultáneamente le aparecieron calambres nocturnos en la musculatura de las pantorrillas y disuria que se manifestaba en forma de micciones imperiosas y a veces involuntarias”.

“5 meses antes de contraer la enfermedad ... comenzó a comer almortas en cantidad de 500-750 gramos diarios”.

“ ... el tono muscular francamente aumentado en las extremidades inferiores, con pérdida considerable de fuerza en las mismas, más acentuada en los grupos musculares flexores y aductores ... los reflejos cutáneo abdominales y cremastéricos están presentes, los rotulianos se encuentran muy exaltados y son de respuesta policinética, con gran ampliación de la zona reflexógena. Los aquileos son, igualmente, muy vivos, los cutáneo plantares dan una respuesta en flexión dorsal. Hay clonus de pie y rótula. Las pruebas de Barré y Mingazzini revelan una rápida claudicación ... la marcha es posible con la ayuda de un bast3n, es de tipo paretoespástica, arrastrando solo la punta de los pies, el tal3n en el aire, la pierna en ligera flexi3n sobre el muslo y con tendencia a colocar un pie delante del otro (marcha digitigrada y con esbozo en tijera)”.

“ ... a los tres días de ingresado presentó un fuerte dolor de puñalada abdominal, falleciendo cuando se le iba a intervenir”.

“ ... una perturbaci3n del metabolismo celular causado por la noxa latírica ... llama la atenci3n que los núcleos medulares mas intensamente afectos por este proceso son precisamente los que tienen a su cargo la innervaci3n de los grupos musculares, en los que aparecen los calambres y contracturas dolorosos”.

“Conocemos su etiología -del latirismo- la acci3n lesiva de las almortas que contienen una noxa pat3gena para la médula espinal ... destaca por otro lado la importancia de un factor end3geno, ya que solamente una minoría de los que reúnen las condiciones etiológicas reseñadas contraen la enfermedad; en nuestra experiencia oscilan entre 1 a 3 %”.

La tasca d'Oliveras constitueix l'aportaci3 més completa per l'estudi de l'anatomia patol3gica de la malaltia. Oliveras acompanyava les explicacions de dibuixos detallats de les preparacions, com feia tradicionalment Cajal.

A les seves conclusions, Oliveras enunciava que la lesi3 fonamental del latirisme era l'aparici3 de nombrosos focus degeneratius:

-a) La lesi3n fundamental latírica est3 constituida por la aparici3n de numerosos focos degenerativos en el espesor de la via piramidal, del engrosamiento dorsolumbar de la médula espinal, que se traducen, macrosc3picamente por una zona m3s palida.

-b) En el espesor de los focos se derrumba primitivamente la neuroglía fibrosa y la mielina, afectándose también, aunque de un modo m3s tardío y con menos

intensidad, los axones, dando lugar a la aparición de una imagen microscópica del campo degenerado tipo cribiforme.

-c) La neuroglía perifocal reacciona en formas hipertróficas para formar la cicatriz de los focos antiguos.

-d) La neuroglía perivascular y la adventicia de los vasos de la médula se hiperplasian e hipertrofian.

-e) Se altera también el metabolismo de las neuronas del asta anterior, que aparecen repletas de lipopigmento y con alteraciones evidentes, vistos con los métodos de Nissl e impregnación argéntica. Esta lesión corresponde al engrosamiento dorsolumbar, y los núcleos mas afectados son el posterolateral, el central y el anterior, siendo de carácter leve.

4.3. El punt i final de Rodríguez-Arias

Anys més tard de la presentació de la tesi doctoral d'Oliveras, B. Rodríguez-Arias va estudiar tots els casos atesos a les Clíriques de l'Institut Neurològic Municipal de Barcelona (un total de 77), i va fer una revisió de tots els aspectes de l'epidèmia a Catalunya, fins el seu control definitiu:

Por último, el grito de alarma, como consejo higiénico individual o colectivo, es decir, la adopción de medidas profilácticas, pese a las dificultades de orden económico y de abastecimiento del momento, consiguió yugular el brote epidémico que comentamos a fines del año 1942, todo lo más en los albores de 1943. A partir de entonces, ha sido posible diagnosticar únicamente algún caso aislado. Todos los demás tienen que referirse a la época trágica de 1941 -1942 (6).

5. ALGUNES DADES EPIDEMIOLÒGIQUES. FACTORS DESENCADENANTS I PROTECTORS DEL LATIRISME. FACTORS INDIVIDUALS I FACTORS SOCIALS

5.1. L'edat

La distribució de la malaltia per edats va tenir un comportament similar en totes les localitzacions geogràfiques. En els diferents focus, els subjectes joves van ser els més susceptibles a l'efecte del tòxic de la guixa. Així, el 50% dels afectats tenia una edat compresa entre els 16 i els 32 anys. No es pot obviar que és aquesta la franja d'edat on els requeriments energètics són majors i que, en realitzar treballs físics intensos, el consum de guixes per part dels afectats seria massiu amb la finalitat d'obtenir el contingut calòric necessari per poder fer la seva activitat diària.

Així es pot veure una gràfica on es representa la distribució per edat dels malalts latírics, en un estudi realitzat per la Dra. Del Cura i el Or. Huertas (7), i on destaca la incidència de la malaltia en persones joves:

5.1.1 Barcelona

En el cas de Barcelona, hi ha un estudi n es mostra una taula de freqüències amb l'edat de 71 subjectes atesos a

L'Institut Neurològic Municipal de Barcelona (8). La mitjana d'edat en aquests pacients va ser de 26 anys; el 50% dels casos es trobava entre els 18 i els 31 anys, un 25% eren menors de 18 anys, l'edat mínima enregistrada va ser de 5 anys i la màxima de 59.

5.2 El sexe

El nombre de casos en dones va representar el 8% mentre que en homes va suposar el 92%. Es va apuntar la possible existència de factors hormonals en la dona protectors contra la malaltia, basant-se en l'evidència que en les edats prèvies a la pubertat la diferència d'incidència entre ambdós sexes era menor (9). A més a més d'aquesta possible explicació hormonal, s'ha de tenir en compte que, durant la infància, la ració calòrica rebuda per nens i nenes devia ser molt similar, a diferència d'allò que succeïa a l'edat adulta, on els homes rebien un contingut calòric superior en dur a terme tasques físiques.

La baixa freqüència de malaltia entre les dones destaca a totes les publicacions:

“De otro parte las mujeres de los familiares víctimas del latirismo, que se venían ocupando en menesteres domésticos, aún cuando comieran casi lo mismo que los hombres, si bien en cantidad más reducida, no llegaban a enfermar (10).

Una gràfica correspon de l'estudi publicat per la Dra. Del Cura i el Dr. Huertas mostra la incidència de la malaltia en diferents províncies, relacionant-la amb el sexe dels pacients (11).

5.3. la dieta

Existeix a tots els casos de latirisme un factor d'exposició comú: tots els afectats havien consumit guixes, La guixa és una lleguminosa del gènere *Lathyrus*, sent les espècies més habituals a Espanya la *L. sativus* i la *L. cícer*, Són conegudes per diversos noms populars i en el consum animal s'han utilitzat de manera habitual. El consum humà més freqüent es dona en forma de farines, elaborades com “gachas”.

Des de la publicació dels primers casos de latirisme, els autors donen especial rellevància a dues circumstàncies que, d'alguna manera, defineixen la malaltia. D'una banda, els malalts no estan desnodrits, probablement per l'elevat valor calòric de la guixa; i, de l'altra, l'efecte tòxic d'aquesta lleguminosa que, consumida massivament i monòtona, està implicat en la gènesi de la malaltia, però és una condició necessària un desequilibri a la dieta. En resum, es pot afirmar que els malalts latírics estan ben nodrits però mal alimentats.

5.4 La professió

És evident que quan es planteja, com en aquest cas, la professió com a factor individual, l'activitat labora actua com un indicador de classe social. Quan

revisem les professions dels afectats ens trobem davant d'una diversitat de professions, no sent possible concloure en cap cas que l'exercici físic sigui l'únic factor etiològic, fonamentat en el fet que aquells individus que havien de realitzar una major despesa energètica requerien una major ingesta calòrica i, per tant, consumien guixes en major quantitat.

Una aportació que va posar de manifest la relació entre latirisme i classe social la trobem en un dels estudis realitzats a Horcajo de Santiago, municipi de Cuenca amb 800 habitants en el moment en què es va declarar l'epidèmia. Aquest treball va recollir les variables classe social, alimentació, ingesta de guixes i presentació del latirisme (12).

Les classes acomodades, petits propietaris, mossos de mules amb salari fix i els artesans no van patir la malaltia. Van ser els jornalers parats la major part de l'any aquells que es van veure afectats per l'epidèmia. Es va observar, també, que en el grup social més desafavorit va existir una relació directa entre major consum de guixa i latirisme.

5.4.1 Barcelona

En un estudi realitzat amb 18 pacients de Barcelona es detalla la relació, en percentatges, de les professions dels afectats (13):

Obrer de fàbrica, 16,7 %; Teixidora, 16,7 %; Fuster, 11,1 %; Manobre, 11,1 %; Blanquejador, 11, 1 %; Contramestre, llauner, rajoler, filador, jornalер, i no consta: 5,6 %.

6. CONCLUSIONS

- L'epidèmia de latirisme que es va produir a Espanya durant els anys 1941-1943 va ser causa d'una sèrie de descripcions clíniques molt acurades i de diversos estudis, realitzats pels metges que van tractar aquests pacients, que ens permeten conèixer avui en dia una mica més sobre la vida durant la Postguerra .
- La identificació del latirisme com un problema de salut a l'Espanya dels primers anys del franquisme va motivar el seu estudi des de la medicina clínica i les ciències bàsiques. L'epidemiologia havia posat de manifest la magnitud del problema sanitari i, així, trobem diversos autors que van dedicar-se a l'estudi de les manifestacions clíniques, del mecanisme eitiopatogènic i de l'anatomia patològica del latirisme. A Catalunya, cal destacar la tasca realitzada pels doctors E. Ley i C. Oliveras de la Riva
- S'observà una clara relació entre el consum de guixes, una lleguminosa molt utilitzada en temps de fam, i l'aparició de la malaltia. Una bona anamnesi que permetés descobrir el consum de guixa i un bon coneixement del sistema piramidal van resultar fonamentals en la identificació de nous casos i en el millor coneixement de la malaltia

- La malaltia va afectar tot l'estat espanyol, sent més incident a Castella i Catalunya, i majoritàriament en homes joves, exposats a un consum de guixes massiu i monòton. A més a més, s'identifica en el latirisme un perfil epidemiològic de classe en afectar al proletariat camperol i industrial, i veient-se lliures de malaltia tant les classes acomodades com les més pobres.
- La marxa digitigrada i l'actitud estàtica en flexió van ser les troballes de l'exploració definitòries de la paraparèsia espàstica irreversible de les extremitats inferiors. És important assenyalar que els malalts mantenien una paraplègia que, un cop instaurada, s'estabilitzava i continuava durant la resta de la seva vida.

6.1. La malaltia a dia d'avui

- A l'actualitat, el latirisme ha desaparegut a Europa, on sempre va estar relacionat amb guerres i èpoques de fam i desabastiment, però és endèmic, encara a dia d'avui, en regions de l'Índia, Bangladesh i Etiòpia.
- No deixa de resultar sorprenent la identificació del latirisme com una "malaltia tropical" en part de la bibliografia ja que, encara que a l'actualitat apareix en determinades zones geogràfiques, és evident que es tracta d'una malaltia social, entenent com a tal aquella que té el seu origen en la pròpia organització de la comunitat i, més concretament, en la desigualtat social.
- Independentment del continent, el país, la zona geogràfica o la latitud on la malaltia aparegui, seguirà sent una "malaltia de la fam" i serà, invariablement, la població més desfavorida, els més pobres, qui la pateixi.

6.2. Visió de futur

La preocupació per aquest problema per part d'agències internacionals, com la The Food and Agriculture Organization of the United Nations - FAO (Organització de les Nacions Unides per l'Alimentació i l'Agricultura) (14), i la creació de The International Centre for Agricultural Research in Dry Areas - ICARDA (Centre Internacional d'Investigació en Agricultura en Àrees seques), amb seu a Alepo (Síria), han obert una porta a la solució del latirisme. Un equip internacional d'investigadors d'ICARDA ha obtingut, mitjançant la enginyeria genètica, varietats de guixes (*Lathyrus*) amb baix contingut en toxines, que poden ser consumides sense presentar efectes secundaris. Les noves varietats contenen només la cinquena part de toxina que les varietats habituals i es considera que no constitueixen risc per la salut, a la vegada que mantenen la resistència a la sequera.

Tot i així, encara resta un enorme recorregut per endavant. La immensa tasca social d'organitzar la distribució de les noves llavors i l'acceptació d'aquestes per milers de camperols del sud i l'oest d'Àsia i de la banya d'Àfrica, així com la supervisió del seu ús pel consum humà i dels ramats, tècnicament es pot realitzar amb èxit en menys de 10 anys, segons els experts; però s'han d'afrontar les realitats de cada país i de cada regió geogràfica, començant per la manca d'abastiment d'aigua.

El problema, però, no radica tan sols en els agents rurals, sinó també en la voluntat política i en la lentitud amb què les empreses internacionals aborden el procés des que es disposa d'un resultat científic fiable fins que es dissenya i executa una resposta ferma per aconseguir un efecte.

BIBLIOGRAFIA

- 1 López Ibor, J. J.; Peraita, M. (1941). "Sobre el latirismo". *Actas Españolas de Neurología y Psiquiatría*, 1, pp. 25-33.
- 2 Rodríguez-Arias, B. (1950), "Estudio de una epidemia de latirismo en España". *Medicina Clínica*, 15, p. 370 - 374.
- 3 Jiménez Díaz, c.; Ortiz de Landazuri, E.; Roda, E. (1943), "Estudios sobre ellatirismo VI. Síntesis de datos clínicos y experimentales para el conocimiento de la patogenia del latirismo". *Revista Clínica Española*, 8 (3), pp. 154 - 166.
- 4 Ley, E.; Oliveras, C. (1941), "Primera comunicación sobre una epidemia de latirismo". *Revista Clínica Española*, 2 (6), pp. 533-540.
- 5 Oliveras de la Riva, C. (1944), "Estudio clínico y epidemiológico del latirismo en Cataluña", Tesis doctoral, Universidad de Madrid.
- 6 Rodríguez-Arias, B. (1950). op. cit., pp. 370-374.
- 7 Del Cura, M. 1.; Huertas, R. Alimentación y enfermedad en tiempos de hambre. España 1937 -1947. Consejo superior de investigaciones científicas. Madrid, 2007.
- 8 Rodríguez-Arias, B. (1950), op. cit., pp. 370-374.
- 9 Aldama Truchuelo, J. M.; Mateo Real, M. (1944), "Los factores muscular y constitucional dellatirismo". *Revista Clínica Española*, 13 (S), pp. 333 - 338.
- 10 Rodríguez-Arias, B. (1950), op. cit., pp, 370-374.
- 11 Del Cura, M.,I.; Huertas, R. (2007), op. cito
- 12 Jiménez Díaz, c.; Ortiz de Landazuri, E.; Roda, E. (1943), op. cit., pp. 154 -166.
- 13 Del Cura, M. 1.; Huertas, R. (2007), op. cito
- 14 Latham MC (2002), "Nutrición Humana en el mundo en desarrollo". Organización de las Naciones Unidas para la Agricultura y la Alimentación". Colección FAO: Alimentación y Nutrición núm. 29, Roma.

7. ANNEX

A les publicacions periòdiques de premsa escrita de l'època, destaca un fet curiós: no trobem notícies sobre l'epidèmia de latirisme ni la intoxicació que les guixes, pel seu consum excessiu, causen, i que estaven afectant durant els primers anys de postguerra la població espanyola.

Tot i així, i fent ressò de la seva importància com a substrat alimentari i energètic del moment (ja trobem informació sobre aquesta lleguminosa durant la Guerra Civil, però es veu molt accentuada a la postguerra), podem trobar molt reiteradament notícies i informació als diaris sobre aspectes relacionats amb les guixes (almorta en castellà).

A continuació, afegeixo un recull d'algunes d'aquestes publicacions, del diari La Vanguardia (i, posteriorment, La Vanguardia Española), per posar de manifest com la guixa era un dels aliments cabdals en la ingesta del moment i com la seva variació en el preu, el seu excés o defecte de collita o la manca del seu abastiment era de gran interès per la població espanyola.

La Vanguardia, pàgina 10 - Dimecres 12 d'agost de 1936

EN LA REGIÓN

Mercado de Villafranca del Panadés

Aumentó la animación en el mercado semanal, y las principales transacciones han sido sobre aves de corral, que fueron adquiridas en gran cantidad para esa ciudad.

Las gallinas cotizáronse de 17 a 21 pesetas el par; los pollos, de H fi 16; los patos, de 18 a 20, y los conejos, de 7 a 9.

Los huevos se han pagado a 3'50 pesetas la docena.

*Los precios de los demás productos han sido: trigo, 24'50 pesetas los 55 kilogramos; cebada, 14 pesetas los 45 kgs.; avena, 11 ptas. los 35 kgs.; judías, 30 ptas. los 55 kgs.; arbejas, 24 ptas, los 55 kgs.; maíz, 50 ptas. los 100 kgs.: **almortas, 20 ptas. los 45 kgs.**; algarrobas, 6'75 ptas. los 40 kgs., y patatas, 11 pesetas los 40 kilogramos.*

El mercado de melones y sandías, tan importante en esta época, no denota actividad este año,. por ser muy escasa la cosecha de tales productos.

Respecto a ajos, efectuáronse varias operaciones, sin haber variado el precio.

La Vanguardia, pàgina 4 - Dimarts 5 de juliol de 1938 *****

Es intensísima la recogida de cereales en toda la provincia

Madrid, 4. - Por el Instituto de Reforma Agraria se ha facilitado una nota que dice así:

*"En la sierra de Tutela, según comunica la delegación provincial de Madrid. se han recogido ya totalmente 6.700 hectàareas de algarrobo y **almortas**, y se encuentran ya en las eras 650; avena. 7.282, recogida el cincuenta por ciento; la cebada recogida ya, con la sola excepción de Pazuela. de Torres, donde ha venido retrasada; 16.655 de trigo mentana, recogido ya el cincuenta por ciento, y 2.100 de trigo candeal. Se empezará la siega en la próxima semana de 39.215 hectáreas.*

Entre otros casos dignos de destacarse figuran los acaecidos en el pueblo de Puente del Jarama, donde ocho muchachas de trece años recogieron catorce fanegas e almortas en ocho días y medio

La Vanguardia, pàgina 2 - Dimarts 18 d'octubre de 1938

LOS ABASTECIMIENTOS

Revisión de los precios de tasa de los artículos de corner, beber y arder, y el jabón

Cacao: 12,50 pesetas kilo

Café: 18 pesetas kilo tostada

Carbón vegetal: 0,80 pesetas kilo

Chocolate: clase única ... paquete de 320 gramos: 2,10 pesetas por paquete

Garbanzos: 3,20 pesetas kilo

Guisantes secos: 1,20 pesetas kilo, con envase

Harina de algarrobas: 0,80 pesetas kilo, con envase

Harina de almortas: 0,80 pesetas kilo, con envase

La Vanguardia Española, p. 2, dissabte 14 d'octubre de 1939

Plazo de diez días para `presentar ofertas al Servicio Nacional del Trigo

Madrid, 13. En cumplimiento de lo dispuesto en el art. tercero del Decreto del Ministerio de Agricultura de 27 de septiembre, se abre un plazo de diez días... durante el cual el Servicio Nacional del Trigo recibirá las ofertas de los particulares que deseen venderle habas, guisantes, algarrobas, yeros, aslramuces, **almortas**, garbanzos, cebada, avena, etc. etc.

La Vanguardia Española, p. 4, 31 d'octubre de 1939

Intervención del comercio y circulación de todos los cereales y leguminosas de grano seco

Madrid, 30. El Boletín Oficial del estado `publica hoy un decreto de Agricultura, de fecha 27 del corriente, sobre intervención del comercio y circulación de todos los cereales y leguminosas de grano seco.

... El Servicio Nacional del Trigo adquirirá los productos ... a los precios máximos oficiales de tasa... Dichos precios máximos, por quintal métrico,

sin envase, para mercancía sana, limpia y seca, en almacén del SNT serán los siguientes:

Cebada, 51,50 ptas, en Valladolid; Avena, 48,50 ptas. en Sevilla; Escaña, 49 ptas, en Sevilla; panizo y mijo (y sorgo), 50 ptas. en Sevilla; Salvados, 45 ptas. en Valladolid; Garbanzos, 167 ptas. en Arévalo; Judías, 142 ptas. en León; Lentejas, 112 ptas. en Salamanca; Habas, 59 ptas. en Sevilla, Algarrobas 58 ptas. en Valladolid; Almortas, 59 ptas. en Valladolid; Altramuces, 50 ptas. en Badajoz; Beza, 58 ptas. en Sevilla; Yeros, 58 ptas. en Burgos; y Guisantes, 59 ptas. en Valladolid.

La Vanguardia Española, p. 7, 11 de febrer de 1941

Servicio Nacional del Trigo. Todas las existencias disponibles de cereales y leguminosas de grano seco, que posean los agricultores, deberán entregarlas al Servicio Nacional del Trigo antes de fin de febrero

... “los siguientes productos: Trigo, Avena, Cebada, Centeno, Escaña, Maíz, Panizo y Sorgo, **Almortas**, Altramuces, Garbanzos, Guisantes, Habas, Judías, Lentejas, Veza y Yeros”..

Altres notícies a La Vanguardia, en relació amb les guixes.

* “La circulación de artículos de primera necesidad: Necesitan guía de circulación...”
“... almortas...” (La VE, p. . 12 de març de 1941

* La campaña contra la ocultación y el encarecimiento”. “Varias detenciones practicadas por la Guardia Civil” (de Tarrasa) ... “ha denunciado al vecino... el cual tenía escondidos en su casa 25 kg. de judías blancas; 54 kg. de **almortas**; 53 litros de aceite, y 40 de habas” (La VE, 12 de novembre 1941)

* Detención de especuladores” En Calaf... en la estación de dichas población la guardia civil halló abandonados 250 kg. de patatas y varios **sacos con almortas**, harina de trigo y cebada...” (La VE, p. 5, 23 de maig de 1942)

* “Normas y precios para la campaña triguera de 1942-43”

Los precios de compra de base de tasa, para los demás cereales, leguminosas en grano seco y subproductos de molinería, serán los que siguen por quintal métrico: ... **almortas** en Valladolid, 68 ptas. ... (La V, p. 5, 2 de juny de 1942)

* “Estado de los cultivos en Cataluña” Informe especial...

Barcelona. ...Se escardan las leguminosas de primavera; están bien los garbanzos y la veza y mal las **almortas** y judías” (La VE, p. 6, 19 de juliol de 1944)

* “El comercio de almortas”

La Comisaría General de Abastecimientos y transportes, como aclaración a diversas consultas formulada a a qué superior organismo, en relación al comercio de almortasm, comunica que en la campaña agrícola 1944-45 se considerará libre de circulación en el comercio, tanto en grano como la harina o puré de almortas...” (La VE, p. 9, 2 d'agost de 1944